

BALÁZS-ARTH VALÉRIA

Történelmi tudat – kulturális emlékezet

Konferencia Zentán

Egy társadalom jelenéhez hozzátartozik múltjának tudata, hagyományainak, kulturális örökségének átvétele is. A történelmi tudat kialakulását a határon túli magyarok esetében sokkal több tényező befolyásolhatja, mint az anyaországban. Az anyanemzet–nemzetiség kapcsolatban a történelmi tudat a hagyományok, a kultúra részbeni azonosságán és a közös nyelven alapszik. Ezt a problémakört tekintette át az a tudományos tanácskozás, amelyet a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében és a zentai csata 310. évfordulója alkalmából rendezett a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (igazgatója Hajnal Jenő) és az MTA budapesti Kisebbségkutató Intézet (igazgatója Szarka László) Zentán november 2-ától 4-éig a Magyar Nemzeti Tanács, Zenta Önkormányzata és a Szülőföld Alap támogatásával.

A *Történelmi tudat – kulturális emlékezet* címmel rendezett tanácskozás lényegét így foglalták össze a szervezők: „A konferencia a történelmi tudat és a kulturális emlékezet jelenségeit, összefüggéseit járja

körül. Mi az emlékezés? Mit rögzít az egyes ember és az egyes generációk emlékezete? Hányféle múlt létezik? Hogyan kapcsolódnak a »történelmek« az etnikai, nemzeti, kulturális keretekhez? Hogyan kapcsolódnak össze az identitások sokszínűségével? Milyen élő és átélhető mintái, keretei, üzenetei vannak a múltnak a jelen és a jövő számára? Hogyan válik egy-egy esemény maradandóvá a kulturális gyakorlatban és az identitásképződésben? Különösen fontosnak tűnnek ezek a kérdések itt, a Kárpát-medencében és ezen belül a Délvidéken. Az előadások az összetett kérdéskör általános megközelítéseivel éppúgy foglalkoznak, mint az egyedi esetek, példák nyomán feltárulkozó sajátosságok elemzéseivel. A történelmi tudat és a kulturális emlékezet eredendően interdiszciplináris megközelítést igénylő témaköreit közösen dolgozzák fel történészek, néprajzkutatók, szociológusok, kulturális antropológusok és művészettörténészek. Ennek a közös gondolkodásnak az a célja, hogy mélyebben megérthessük és továbbgondolhassuk kapcsolatunkat a velünk élő és továbbörökítendő múlttal, múltjainkkal.”

Tudományos konferencia a zentai csata 310. évfordulója alkalmából. Zenta, 2007. november 2–4.

Voigt Vilmos előadása a zentai városháza dísztermében

A tanácskozást Hámori József, az MTA alelnöke nyitotta meg *A Kárpát-medencei magyar közösségek regionális identitása* című előadásával. A plenáris ülésen még két előadás hangzott el: Voigt Vilmos *Van-e kulturális emlékezete a népnek?* és Ózer Ágnes történész, az Újvidéki Városi Múzeum tanácsosának előadása *A vajdasági magyarság szellemi örökségének tudatformáló szerepe* címmel. Ózer Ágnes annak a folyamatnak a történelmi genesisét elemezte, amelyben a sajátos „vajdasági magyar szellemi örökség” fogalma kialakult, valamint azt is, hogy ez a szellemi örökség mekkora tudatformáló erővel bír és bír.

A konferencia előadásai négy szekcióban folytak (történelmi, néprajzi, kulturális antropológiai-szociológiai, illetve művészet- és művelődéstörténelmi), és a Délvidék mellett a Felvidékkel (Szarka László: *Vármegye, „kerület”, kanton – a felvidéki identitásörökség Szlovákiában*) és Erdéllyel (Bárdi Nándor: *Erdély mint igazgatási probléma – Nemzetépítő konstrukciók esete a társadalomtörténettel*; Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok történelmi tudatáról*) is foglalkoztak. Több előadás Magyarország és a valamikori Jugoszlávia kapcsolatát dolgozta fel (Hornyák Árpád: *A magyar-jugoszláv kapcsolatok a két világháború között*; A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény: a magyar-jugoszláv kapcsolatok formálódása 1945–1947*). A történelmi tudat problematikájával nemcsak a Vajdaságot érintően foglalkoztak előadások, hanem Szlovéniával (Göncz László: *A magyarságtudat alakulása a Muravidéken*) és Horvátországgal is (Ablonczy Balázs: *„A kikötő alkonya” – Fiume és a fiumei magyarok a két világháború között*). Szakemberek mintegy negyven előadással jár-
ták körül különböző aspektusból a történelmi tudat –

kulturális emlékezet témakörét, ennek egyik vetülete volt a vallás (Kósa László: *Felekezeti és nemzeti azonosság-tudat kapcsolódása – A magyar protestáns példa*). Több dolgozat is foglalkozott közép-európai térségünk kétségtelenül egyik letragikusabb sorsú nemzetével, a Németországon kívüli németekkel, akik a környező országokban (Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon, Jugoszláviában és a Szovjetunióban) kisebbségként éltek (Tóth Ágnes: *Az evangélikus egyház és a bácskai németek a visszacsatolás után*; Eiler Ferenc: *A történelmi Magyarország németiségének kisebbségpolitikai stratégiái 1918 után*). Több előadás is érintette a történelmi tudat sajátos megnyilvánulását,

A. Sajti Enikő előadása

a németek kettős identitását (Bindorffer Györgyi: *Az oral history szerepe a történelmi tudat és a nemzetiségi emlékezet antropológiai kutatásában a magyarországi sváboknál*; Ilyés Zoltán: *A hungarus tudat történelmi komponensei a meczenéfi németeknél*). A tanácskozás programjának sokszínűsége mutatja, mi mindennek lehet szerepe a történelmi tudat és a nemzeti identitás kialakításában. A konferencia keretében nyílt meg *Az Árpád-ház szentjei* címmel Korhecz Papp Zsuzsannának az itáliai trecento hagyományait idéző, sajátos, ikonszerű festményeiből álló kiállítása.

Több kutatás is kimutatta, hogy a szülő- vagy lakóhely egyre fontosabb szerepet tölt be az emberek életében. A haza mint olyan szinte eltűnt az emberek megnyilatkozásaiból, és leszűkül saját településeikre. A nemzeti identitástudatot kedvezőtlenül befolyásolják a politikai változások vagy az olyan események, mint a 2005. december 5-i anyaországi szavazás a határon túli magyarok állampolgárságról.

A zentai csatához kötődött Pejtin Attila történésznek, a zentai múzeum munkatársának előadása *Lokális és/vagy nemzeti? – Történelmi tudathasadásaink és emlékezetkieséseink* címmel, amelyben végigkísérte,

folytatás a 26. oldalon

Az Eisenhut-festmény háttere

A 310 évvel ezelőtti győztes zentai csata a magyar történelem egyik meghatározó eseménye. A Tisza partján fekvő Zenta feltehetőleg a honfoglaló magyarok egyik téli szálláshelyéből vált állandó településsé a XII. században. A XIV. században már a budai káptalan birtokaként szerepel az okmányokban, majd a tatárjárás szinte teljesen elpusztította, de a következő századra ismét virágzó mezővárosként prosperál. A mohácsi csatából hazafelé tartó török csapatok kifosztották, felgyújtották a várost, mintegy másfél évszázaddal később – 1697 szeptember 11-én – azonban itt szenvedték el II. Musztafa szultán török hadai sorsdöntő vereségüket: augusztus végén még elfoglalták Titelt, további céljuk Pétervárad bevétele lett volna, de módosították tervüket, és Erdély felé indultak, s ehhez át kellett kelniük a Tiszán. Francia mérnökök segítségével mintegy hatvan hajóból álló hajóhidat építettek, és megkezdték az átkelést. I. Lipót császár csapatait Savoyai Jenő herceg vezette, aki jó taktikával elvágta a török csapatok híd felé való visszavonulásának útját. Az elesett vagy a Tiszába fulladt törökök száma majdnem elérte a harmincezret. A törökök feletti zentai győzelem eredményezte a két évvel későbbi, 1699-es karlócai békekötést.

A török hódoltság következtében megszakadt Zenta középkori fejlődésének folytonossága. Miután 1741 és 1751 között a bécsi udvar felszámolta a tiszai határőrvidéket, még az addig itt élő szerb határőrök jelentős része is elköltözött, s ekkor került sor a vidék újratelepítésére. Az új – immár ismét zömmel magyar – lakosságnak semmilyen szerves kapcsolata nem volt a zentai csatával mint történelmi eseménnyel, mégis

viszonylag hamar felvállalta a reá való emlékezést. 1816-ban sor került a csata évfordulójának első hivatalos megünneplésére, amelynek alkalmából első ízben adtak ki magyar nyelven könyvet a csatáról, mégpedig az akkor már virágzásnak indult mezőváros költségén.

A zentai csatát több művész is megörökítette. Legmonumentálisabb ábrázolása az orientális festészet neves képviselője, Eisenhut Ferenc (Franz Eisenhut, 1857–1903) nevéhez fűződik. A 420×700 cm-es mű Vajdaság legnagyobb méretű történelmi festménye. Eisenhut a Bács-Bodrog vármegyei Német-Palánkán született, Mária Terézia császárnő rendeletére betelepített német család gyermekeként, majd a pesti Magyar Királyi Mintarajztanodában, később a müncheni Bajor Királyi Képzőművészeti Akadémián Benczúr Gyula tanítványaként, emellett még más mesteriskolában is tanult. A *Zentai csata* című festményét Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata rendelte meg tőle 1895-ben, a fővárosi millenniumi képzőművészeti kiállításra. A festmény előkészületeként Eisenhut engedélyt kért I. Ferenc Józseftől (aki a hadsereg vezetőjeként rendszeresen látogatta a hadgyakorlatokat), hogy részt vehessen az 1895. szeptember 21-én Zentán rendezett fegyvergyakorlaton a képhez szükséges anyaggyűjtés érdekében. A festmény elkészült, és szerepelt Budapesten, a Műcsarnok 1896-os évi millenniumi kiállításán. 1898-ban, a zentai csata 200. évfordulója alkalmából került a vármegyeszékhelyre, Zomborba, a vármegyeháza nagytermébe. A kép szerencsésen átvészelte a háborúkat (a II. világháború alatt egy deszkafalat emeltek elé), és a mai napig megtekinthető. Eisenhutról ebben az évben jelent meg Ninkov Kovacsev Olgának egy átfogó háromnyelvű monográfiája. ■

hogyan él a zentai csata emléke a helybeliek emlékezetében. A zentai Dudás család helytörténet-kutatással foglalkozó tagjai, de elsősorban Dudás Gyula nagyon sokat tett azért, hogy a csata beépüljön a lakosság történeti tudatába: kiadott egy monográfiát a csatáról, s megjelent magyarra átültetve Savoyai Jenő I. Lipóthoz írt hadijelentése is. A millenniumi ünnepek közeledtével, majd pedig annak hírére, hogy Ferenc József egy, a közelben lefolytatandó hadgyakorlat alkalmából Zentára szándékozik látogatni (nyilván a csata helyszínének felkeresése miatt is), a

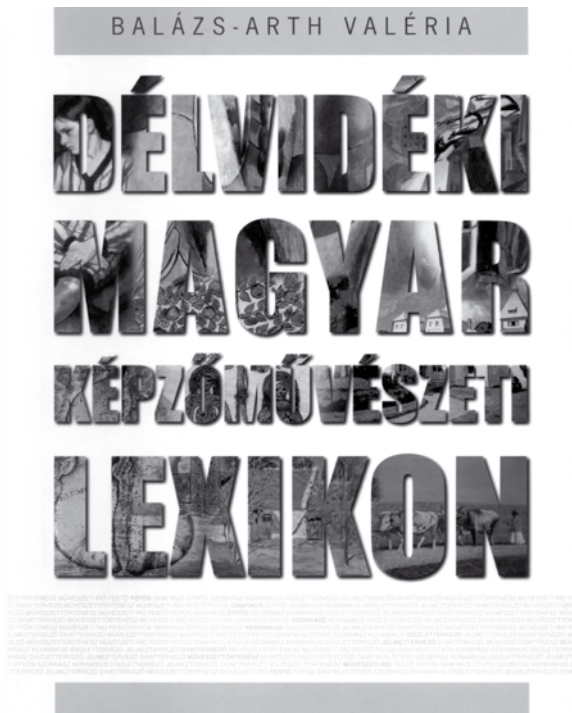
derék zentaiak sebtében „összedobtak” egy emlékművet, amely azonban – bár híven tükrözte a zentaiak mentalitását, méltatlan volt a csata nagyságához. Ezt közben a zentaiak is beláthatták, mert megrendeltek egy monumentális lovas szobrot az akkor már ismert szobrászművésztől, Róna Józseftől, aki el is készítette

Savoyai Jenő herceg lovas szobra a budai várban, Róna József alkotása

A zentai csata emlékműve

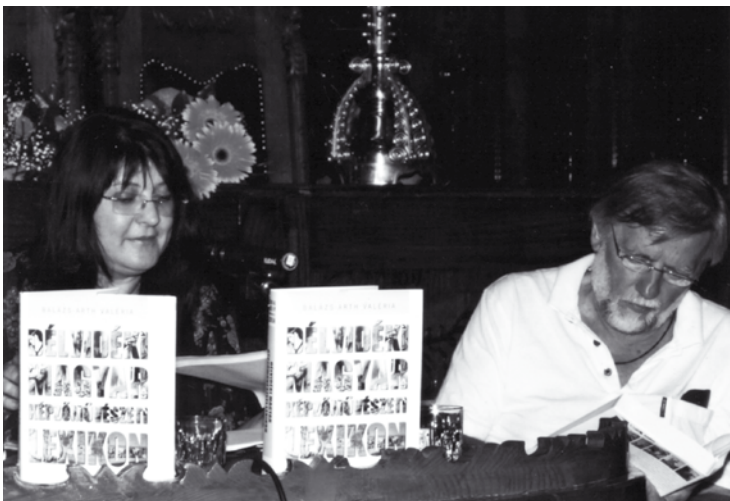
azt, de a megrendelt lovas szobor Budára került, az 1895-ös emlékmű pedig lassan „elfogyott”: a talapzat és a feliratos tábla mellett szereplő „kiegészítők” – mellvért, ágyú, ágyúgolyók – eltűnkedeztek, sőt a tábla is kiesett a foglalatból, és letört róla egy darab. Közben a városatyák visszautasították a Raichle Ferenc által felkínált Eisenhut-csataképet is, amely a híres zombori kép egyik változata lehetett, mondván, hogy nem férne el a városháza tanácstermében, ahova szánták volna. A két világháború közötti időszakban a csata évfordulóját nem ünnepelték meg, a táblát nem javították ki, új sem készült, erre majd csak a Délvidék visszacsatolása után, 1942-ben került sor. 1945 után mintegy fél évszázadig ismét szünetelt a hivatalos ünneplés. Bár a lakosság tudatában ott élt továbbra is (egy-két kiállítás is rendeztek az akkor már működő zentai múzeum gyűjteményéből), a több évtizedes elfojtás nem tett jót a csata emlékezetének. A zentai csata tárgyi emlékeinek tervszerű begyűjtésére sem fordított senki sem komolyabb figyelmet, s a mai zentai csatát bemutató állandó kiállítás értékesebb darabjai is egy zentai földbirtokos-műgyűjtő, Joca Vujić magángyűjteményéből származnak. Közben pedig az Eugen-szigeten álló talapzat egyre rosszabb állapotba került, onnan hozatták át az 1990-es évek elején a korábban felépült Tisza-parti új lakótelep mellé, egy kis zöld terület közepére, és ekkor kezdték a város napjaként is ünnepelni szeptember 11-ét. A 300. évforduló alkalmából sor került egy emlékhely kialakítására az 1995-ös emlékmű talapzatának maradványa körül, és elkezdtek egy emléktemplom építését is, amit sajnos, azóta sem fejeztek be.

A Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon

Az identitástudat, a nemzettudat és a már említett erős kötődés egy vidékhez egy összegező munka létrejöttében is fontos szerepet tölthet be. A 78. Ünnepi Könyvhétre megjelent *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon* több mint tízévi gyűjtőmunkám eredménye. Elkészültét az is elősegítette, hogy – összefoglaló munka nem lévén a délvidéki képzőművészetről – a művészek folyamatosan biztattak egy délvidéki összegzés elkészítésére, köztük olyanok is, akik már ismertek a kortárs magyar művészettörténetben, de a nemzettudat mellett erős bennük a területhez való kötődés is.

Balázs-Arth Valéria és Tolnai Ottó a könyvbemutatón

A lexikon 402 részletes szócikkben mutatja be a Délvidék (a történelmi Magyarország I. világháború után leválasztott déli részein, jelenleg Szerbia, ezen belül a Vajdaság, valamint Horvátország és Szlovénia) területén élt vagy élő, illetve onnan származó vagy hosszabb ideig ott dolgozó magyar képzőművészeket (festőművészeket, grafikusokat, szobrászokat, iparművészeket, keramikusokat, grafikai formatervezőket, díszlettervezőket, illusztrátorokat) és művészettörténészeket, művészeti írókat, fotográfusokat. Olyan művészek is szerepelnek a lexikonban, akik nem elsősorban vagy nem csak képzőművészként jelentősek (például színészek, táncosok, olyan filmrendezők, akik képzőművészekről készítettek filmet, továbbá díszlet- és jelmeztervezők). A kézikönyvbe a délvidéki magyar képzőművészet szempontjából fontos szerepet játszó más nemzetiségű vagy nem egyértelműen magyar nemzetiségű személyek is bekerültek. A részletes szócikkeket kimerítő bibliográfia követi. A lexikonban mintegy hatszáz kép illusztrálja a délvidéki magyar képzőművészetet: részben portrék vagy önarcképek a művészekről, részben pedig műveik reprodukciói. Kortárs művészek esetében egy, az elhunyt, jelentősebb művészek esetében két, illetve néha három alkotás is szerepel.

A lexikonhoz Tolnai Ottó költő, író írt – egy lexikonhoz talán szokatlan – bevezetőt *A rózsaszín sár* címmel. Esszéjében sajátos szemszögből – több évtizedes kritikai tevékenységére építve – kíséri végig a délvidéki szellemi, természetesen elsősorban képzőművészeti örökséget, időnként kitekintve a teljes délvidéki kultúrára, sőt a délszláv vagy nemzetközi művészethez való kapcsolódásaira is. Tolnai a kortárs művészeket és a „nagy elődöket” egyaránt említi esszéjében, így foglalkozik Balázs G. Árpáddal, a most november elsején százhusz éve született, legalább öt országhoz szorosan kötődő, igazi közép-európai művésszel is. ■

„Balázs G. Árpádot említettem valahol az egyik felsorolásban. Igen, ahhoz, hogy rajzművészetünkről, grafikánkról teljes képet rajzolhassunk, külön, minden bizonnyal első helyen kellene foglalkoznunk az ő *Ady-mappájával*, prágai kubista rajzaival, illetve esetünkben mindenekelőtt a *Bácskai galériával*, amelyek megkerülhetetlen, szerencsére dokumentált monumentumai művészetünknek. Már nagyon rég nem járt a kezemben a *Bácskai galéria*. Most, előszó-írás közben ismét kezembe véve, szinte elállt a lélegzetem e sokoldalú virtuozitást szemlélve, amely éppen azért olyan megdöbbentő, mert alkalmazott művészetről van szó valójában, egy rövid idő, három hónap alatt végrehajtott akcióról, jöllehet éppen hogy úgy tűnik, nagy időt ölel át, meg úgy, mintha legalábbis tíz művész munkájáról lenne szó, igen, arra gyanítok, itt, ebben a galériában előre elvégzetett tíz művész munkája, ebben a galériában, amely nem, illetve nem egészen imaginárius, létezik belőle még néhány példány, előre installáltatott tíz művész munkája... Hát igen, miért is panaszkodom állandóan, hogy nincs galériánk, amikor Balázs G. Árpád és Csuka már erről is gondoskodott, elkészítve ezt a hordozható galériát, ezt az egyik legkülönösebb könyvünket, mappánkat. Talán azért ez a kihagyásos emlékezet, mert először még Balázs G. mutatta meg nekem a *Bácskai galéria* egy példányát, egy istentelenül vásott vulkánfiberben hozva be furcsa hagyatékát, rajzokat, monótipákat, akárha azzal a szándékozott volna utolsó útjára kelni, Kháron ladikjába szállni ez a furcsa, ziháló vándor, aki

zaklatott élete folyamán Prága és Belgrád között, még inkább Palicson horgonyzott volt le, különös mód egyik legismertebb képét éppen anyósomról mintázva. S még ennél is nagyobb meglepetés ért, amikor most újraolvastam Csuka Zoltán előszavát. Miért is gondolom, nincs előszavunk, amikor Csuka már rég megírta, meg hasonlóan tépelődve, van-e avagy nincs vajdasági kultúrélet.

Egyik legizgalmasabb regényünk ez a rajzmappa, a *Bácskai galéria*. Ahogyan Csuka Zoltánnal végigutazzák Bácska városait, Zombort, Újvidéket, Ó-Becsét, Zentát, Magyarkanizsát, Szabadkát, Topolyát, Adát, Moholt, Verbászt, és miközben Csuka elbeszélget a kiválasztott reprezentánsokkal, Balázs G. a legnagyobb rajzolóknak színvonalán, más-más technikával elkészíti portréjukat, el, most kamatoztatva csak nagy, szinte páratlan parlamenti rajzoló, újságillusztrátor tapasztalatát. Egyetlen portrén sem érezni a sietséget, egyet sem tekinthetünk vázlatnak, skiccnak, akármelyiket kezdjük is tanulmányozni, az az érzésünk, ez az első a végtelen sorban, annyira friss ugyanis mindegyik, annyira örül művésznünk a lehetőségnek, hogy egy fejet, egy embert felmutathat, jöllehet háromszázat mutat fel... Balázs G. tehát a *Bácskai galériában* virtuóz mód mutatja be, hogyan is lehetséges itt, idő nélkül is megélni a teljességet, meg, mint a kérés, a tiszavirág, ahogy megéli.”

Tolnai Ottó: *A rózsaszín sár* (részlet a *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon*hoz írt előszóból)

Balázs G. Árpád: *Tirannus*, 1921

